

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi - Sayı 10^e

TARİHTE TÜRKLER VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

ANKARA: 09-10 OCAK 2014
SEMPOZYUMA SUNULAN BİLDİRİLER

III. Cilt

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Ahmet CİHAN
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Erol ÖZVAR
Prof. Dr. Ahmet CİHAN
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ
Prof. Dr. Altan ÇETİN
Prof. Dr. İlhan ERDEM
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Doç. Dr. Mehmet Ali KİREÇÇİ
Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Aytaç YILDIZ

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

III

Anadolu'nun İrşadında Türk ve Kürt Mutasavvıfların Katkıları

Yrd. Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
(a.c.kavak@hotmail.com)

GİRİŞ

İslam Hicaz bölgesinde ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Arap yarımadasının sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bir taraftan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mektuplarını büyük hükümdarlara ileten Müslümanlar¹ diğer taraftan teşkil ettikleri güçlü ordularla Mısır, Mezopotamya ve İran gibi antikçağ medeniyet havzalarını fethetmeye başlamışlardır. Müslümanların fethettikleri bölgelerden biri de çok sayıda kültür ve medeniyetin kaynaştığı antik çağda *Anatolia* olarak adlandırılan Anadolu topraklarıdır².

Müslümanların Anadolu ile ilk temaslarının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 628 yılında Heraclius'a gönderdiği mektupla başladığı ve yine onun İstanbul'un fethine dair müjdesinin Anadolu'ya yönelik fetih girişimlerini hızlandırdığı ifade edilir³. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslam ordularının Suriye ve Irak topraklarının fethinden sonra Anadolu'ya girdikleri bilinmektedir. Şam, Kudüs ve Halep'ten sonra Bizans'tan alınan Antakya ile Irak'ın kuzeyi ve Cezire bölgesinin fethi Anadolu'nun kapılarını Müslümanlara açmıştır. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid, İyaz b. Gânem gibi komutanlar bu fetihlerde en çok öne çıkanlarıdır⁴.

Anadolu'nun Müslümanlıkla tanışması miladî 7. asırda başlasa da İslam'ın Anadolu topraklarında gelişip yayılması miladî 11. ve

12. asırlarda gerçekleşmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın 1071'de Bizans'a karşı kazandığı zafer Anadolu'nun kapılarını Türklere açarken, aynı zamanda Anadolu'nun İslamlaşmasının da önünü açmış ve Müslümanların Anadolu'da iskânı hızlanmıştır.

Anadolu'ya akın eden Türk boylarının büyük bir kısmı orta ve batı Anadolu'ya yerleşirken, diğer bir kısmı ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleşen Türk boylarının başta Kürtler olmak üzere bazı Müslüman toplulukların daha güneyden gelerek bölgeye yerleşmelerinde olumlu rol oynadıkları ve bu durumun Anadolu'da İslam'ın yayılması hususunda onları daha aktif hale getirdiği söylenebilir.

İslam tarihindeki en büyük toplumsal ve kültürel dönüşümlerden biri olarak kabul edilen tasavvufun tarikatlar şeklinde yaygınlaşmasıyla beraber halk arasındaki Müslümanlık anlayışını güçlü bir şekilde nüfuzu altına alması hususunun⁵ Anadolu için de geçerli olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Türkmen kabilelerinin Anadolu'ya gelip yerleştikleri aynı dönemlerde kolonizatör Türk dervişlerinin Anadolu'daki bazı stratejik noktalara tekkeler açarak irşad faaliyetlerini yürüttüklerinden bahsedilir⁶. Buna paralel olarak Irak'ın İmadiye bölgesinde mezarı bulunan Şeyhülislam Hakkari'nin (ö.486/1094)⁷ ve Laleş'te mezarı bulunan Adî b. Müsafir'in (ö.557/1162) Hakkari bölgesinde açtıkları tekkelerin sadece Hakkari'de değil Musul ve İmadiye'den Doğu Anadolu'ya kadar Kürtler arasında tasavvuf kültürünün yayılmasında etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle Adî b. Müsafir'in Hakkari ve Musul'da yoğun olarak yaşayan Yezîdî Kürtlerinin Müslüman olmasında ve Yezîdîler arasında ehl-i sünnet düşüncesinin yayılmasında rolü büyüktür. Telif ettiği *ehl-i sünnet itikadı* adlı eseri⁸ onun tekkesinde tasavvufi eğitim gören müritlerini Ehl-i Sünnet esaslarına göre yetiştirdiğinin önemli bir kanıtıdır. Yezîdî iken Müslüman olan Kürtlerin Haçlı ordusuna karşı cihada katılmalarında Adî b. Müsafir'in teşvik ve yönlendirmeleri etkili olmuştur⁹.

13. asırdan itibaren Anadolu'da giderek yaygınlaşan tasavvuf zamanla İslam ve Müslümanlıkla özdeşleşmiştir. Bu arada Moğolların Orta Asya'dan sonra İran ve Irak'ı istila etmeleri

oralarda yaşayan tasavvuf erbabı çok sayıda şahsiyetin daha güvenli olarak gördükleri Anadolu topraklarına göç etmesine yol açmıştır. Bu durum ise doğal olarak Anadolu'da tasavvufi hareketliliğin daha da artmasına neden olmuştur.¹⁰

Ehl-i sünnet düşüncesini savunan tarikatlar daha çok şehirlerde yoğunlaşırken, Sünni düşünceye mesafeli olan Vefâiyye, Kalenderiye ve Haydariye gibi tarikat mensupları ise çoğunlukla Anadolu kırsalında yaşayan Türkmen kabileleri arasında kendilerine yer edinmişlerdir. Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmış olan her iki kesimin mensuplarının, 13-17. asırlar arasında siyasî ve toplumsal bunalımlar ile ekonomik bazı sıkıntılar sebebiyle zaman zaman isyan ettikleri bilinmektedir. Fakat her iki kesimin bu çıkışlarına rağmen halk arasında İslamı yayma misyonları devam etmiştir¹¹.

Anadolu'da faaliyetleri görülen çok sayıda Türk ve Kürt mutasavvıfı, yazdıkları eserlerle ve sohbetleriyle İslam'ın inanç ve ibadet esaslarının toplumda yaygınlaşmasını sağladıkları gibi kurdukları zaviye ve tekkeler tasavvufi eğitimin yanında İslami ilimlerin de öğretildiği merkezler olarak hizmet vermişlerdir.

Anadolu'nun irşadında katkıları bulunan ve sayıları yüzleri bulan Türk ve Kürt mutasavvıfların hepsinden bahsetmenin bu tebliğimizin sınırlarını aşacağı muhakkaktır. Bu nedenle hizmetleriyle isimlerinden en çok bahsedilen Türk mutasavvıflardan Hoca Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Seyyid Yahya Şirvanî ile Kürt mutasavvıflardan Melaye Cizîrî, Ahmed-i Hânî ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'den bahsedeceğiz.

ANADOLU'NUN İRŞADINDA KATKISI OLAN TÜRK MUTASAVVIFLAR

HOCA AHMED YESEVÎ

Kendisinden Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan olarak bahsedilen Hoca Ahmed Yesevî, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Aksu Sancağına bağlı Sayram kasabasında doğdu¹². Doğum tarihi bilinmemekle beraber miladi 11. asrın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Şeyh İbrahim Sayram'da kerametleri ile tanınan bir zattı. Yesevî, ilk eğitimini babasından ve Sayram'ın tanınmış âlimlerinden biri olan Şehabeddin İsficabî'den aldı¹³. Babasının vefatı üzerine Yesi'ye giderek tahsil hayatına orada devam etti. Yesi'de tanıştığı Arslan Baba adındaki bir Türk şeyhi onun hayatında iz bırakan önemli bir şahsiyettir. Yesi'deki medrese eğitiminin ardından Buhara'ya giden Yesevî, oradaki tasavvufi ortamdan etkilenecek ve o dönem Buhara'nın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedanî'ye intisap edip ondan tasavvufi eğitim almıştır¹⁴.

İlim tahsilinden sonra neden tasavvuf yolunu tercih ettiğini şöyle anlatır¹⁵:

*Her subhidem nidâ keldi kulağımda
Zikr ayt dedi zikrin aytıp yürüdüm menâ
Işksızlarnı kördüm erse yolda kaldı
Ol sebebün ışk dükkânın kurdım menâ
Her sabah vakti ses geldi kulağıma
Zikr söyle! dedi, zikrini söyleyip yürüdüm ben işte.
Aşksızları gördüm ise, yolda kaldı;
O sebepten aşk dükkânını kurdum ben işte.*

Yusuf Hemedanî'nin vefatından sonra vasiyetine uygun olarak önce Hoca Abdullah Berki, sonra da Hoca Hasan Andakî ve Hoca Ahmed Yesevî yerine postnişîn olmuşlardır¹⁶. Hoca Abdullah Berki'nin vefatından sonra Yesi'ye dönen Hoca Ahmed Yesevî,

Türkistan'da tüm Orta Asya ve Batı Asya'yı etkileyecek köklü bir tasavvufî faaliyetin temellerini atar.

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı bölgede carî olan teâmülün dışına çıkarak Farsça ve Arapça yerine Türkçe'yi kullanması onu çağdaşı mutasavvıflardan ayıran önemli bir özelliğidir. Yesevî, bu özelliği ile Arapça ve Farsça bilmeyen Türk kabilelerinin İslam'ı tasavvufî bir renkle anlama ve yaşamalarını hızlandırmış ve bunun doğal bir sonucu olarak Türkler arasında haklı bir şöhrete sahip olmuştur.

Türk Sûfilîği olarak da adlandırılan Yesevîlik, Acem kültürünün etkili olduğu bir bölgede doğmasına rağmen Acem mutasavvıflarının Hint ve İran akidelerini İslamî esaslarla telif etme gayretlerinin aksine kitap ve sünneti önceleyen bir yapıya sahip olmuştur. Yesevîliğin bu yapısında bir hadis âlimi olan Yusuf Hemedanî'nin etkisi büyüktür¹⁷.

Ahmed Yesevî, Türk halkları arasında vahdetin sağlanmasına, şer'i çizgiden uzak kitlelere İslamî hassasiyeti aşlamaya, nebevî sünnetin yaygınlaşmasına ve birlikte yaşama tecrübesinin tekâmülüne öncülük etmiştir¹⁸. Yesevî, bu sağlam duruşuyla Türkler arasında yaygınlaştırmak istenen Kızılbaşlık, Kalenderî, Hayderî, Saltuklar ve Baraklar gibi yanlış tefsir edilen bir melamet anlayışının da karşısında olmuştur¹⁹. Sahih bir İslam anlayışının tasavvuf yoluyla Türkler arasında yaygınlaşması için gayret göstermiştir. Bu gayretinin yazılı ürünü olan *Divân-ı Hikmet* adlı eseri onun tasavvufî kimliğinin yanında güçlü bir edebî kişiliğe de sahip olduğunu göstermektedir.

Divân-ı Hikmet adlı eserini yaşadığı toplumda İslam'ı öğrenmek ve tasavvuf yoluna girmek isteyenleri bilgilendirmek amacıyla yazdığını şu dizelerle dile getirir²⁰.

Bismillah dep beyân eyley hikmet aytıp
Tâliplerge dürr ü gevher saçtım menâ
Riyazetni kattığ tartıp kanlar tutup
Men defter-i sâni sözün açtım menâ

*Bismillâh deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
"İkinci defter" sözlerini açtım ben işte*

Farklı söylemlerle Müslüman Türklerin kafasını çelen ve şeriatin zahiri emirlerinin yerine getirilmesinde gevşeklik gösteren farklı tasavvufi akımlara karşı Yesevî, şeriata bağlılığı ve dinin emirlerinin yerine getirilmesinin gerekliliğini savunmuştur²¹:

*Şeriatda mürşid bolğan garib kullar
Şeriatdın alar menzil alur bolğay
Namâzığa şuru kılğan mü'min kullar
Uçmağ uyın ümid tutub turur bolğay
Şeriatda mürşid olan garip kullar
Şeriatdan onlar menzil alır olmalı
Namazına titiz olan mü'min kullar
Cennet evini ümid edip durur olmalı
Yine başka bir dörtlükte²²
Şeriatning şeraitin terk etmeyin
Tarikatning işlerini eda kılsun.
Tarikatda perhiz kılıp takva kılğan,
Körüp, bilip, helalidin cüda kılsun
Şeriatın şeraitini terk etmeden,
Tarikatın işlerini eda kılsun.
Tarikatta perhiz kılıp takva kılan,
Görüp, bilip, helalinden uzak kılşun*

Yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinden dolayı Hoca Ahmed Yesevî, Türk-İslâm tasavvufunun en büyük mutasavvıfı olarak nite-lenir. Onun, sadece Orta Asya'da yaşayan Türk halkları için değil, içinde Anadolu'nun da yer aldığı bütün Türk dünyasının kültürel yapılanmasında önemli ve öncü bir şahsiyet olduğu ifade edilir²³.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan'ın Yesi şehrinde temelini attığı Yesevîlik önce Seyhun bölgesinde Taşkent ve çevresinde bir süre etkili olduktan sonra Harezın bölgesinde yayılmış ve Maverâünnehirde güçlü bir yapılanma meydana getirmiştir. Yesevî dervişleri bu tarikatı Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya taşımışlardır²⁴.

Yesevîliğin Anadolu'da yaygınlaşmasında Yesevî dervişlerinin katkısı inkar edilemez. Özellikle göçmen Yesevî şeyh ve dervişleri yeni meskenleri olan Anadolu topraklarında açtıkları zaviyeleriyle Yesevî kültürünü sözlü olarak devam ettirmiş ve bu konuda bildiklerini müritlerine aktarmışlardır²⁵.

Evliyâ Çelebî'nin tespit ettiği şahsiyetlerden Bursa'da Davud Baba, Merzifon'da Şeyh Hazret-i Pir Dede, İstanbul'un fethine iştirak eden Horoz Dede, Bursanın fethine katılan sonra Balkanlara giden Akyazılı Baba, Yavuz Sultan Selim'in istişarede bulunduğu Asmânî Dede, Aksaray'da Şeyh Pertevî Sultan, Tokat Zile'de Şeyh Nusret, Aydın'da Baba Sultan Anadolu'daki Yesevî dervişlerinden sadece birkaçıdır²⁶.

Ahmed Yesevî'nin manevî nüfuzunun Azerbaycan'dan Küçük Asya ve Rumeliye kadar Batı Türkleri arasında devam ettiğinden bahsedilir.²⁷ Fakat bu nüfuzun özellikle Anadolu'da başta Nakşbendiyye olmak üzere tekkeleri bulunan tarikatların faaliyetleriyle zayıfladığını söylemek gerekir. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'nin başında bulunduğu Hayderîliğin Anadolu'da bir zamanlar güçlü etkiye sahip Yesevîliği erittiğinden bahsedilir²⁸.

YUNUS EMRE

Batı Türklerinin en büyük mutasavvıf şairi olarak nitelenen Yunus Emre²⁹ h.648-720/m.1240-1320 tarihleri arasında Orta Anadolu'da yaşamış bir Türk sûfisidir³⁰. Taptuk Emre adındaki bir Kadirî şeyhine intisap etmiş ve uzun süre dergâhına odun taşıyıp hizmette bulunmuştur³¹. Taşköprüzâde, Yunus Emre'nin uzun müddet şeyhinin zaviyesine odun taşıdığını ve intisaplı olduğu dergâha eğrilik yakışmadığı gerekçesiyle eğri odun taşımamaya dikkat ettiğini ifade eder³².

Yunus'un yaşadığı dönemden bahsedenler özellikle siyasî ve sosyal hareketliliğe ve toplumsal buhrana sebep olan Haçlı seferleri ve Moğol istilasına değinmektedirler³³. Yunus Emre, Haçlı seferleri ve Moğol istilasını sonucu siyasal ve sosyal düzen anlamında sarsılan İslam medeniyeti ile savaş, ölüm, sürgün ve yokluk ile sonuçlanan afetler karşısında moral ve güvenini kaybetmiş Müslüman Anadolu kitlelerini geliştirdiği kendine özgü dil ve davet aracılığıyla rehabilite eden bir peygamber varisi olarak görülür³⁴.

Yunus Emre Hak'tan gönlüne gelen varidatı şiiirleriyle halka yansıtmada büyük başarı elde etmiştir. Şiiirlerini halk dilinde sade ve akıcı bir üslupla yazması, çağdaşı birçok mutasavvıfın isimleri bile hatırlanmazken onun Türk halkının gönlünde unutulmaz bir yer edinmesine yol açmıştır.

Anadolu Rumeli ve Azerbaycan Türkleri arasında yüzyıllardır devam eden Yunus sevgisi³⁵, onun şöhret ve çıkar fikri ve sanat endişesinden uzak olarak söylediği ilahiler ile İslâm ahlakını tasavvufî neşe ile dile getirdiği şiiirlerinden kaynaklanmaktadır³⁶. Bu sevginin en önemli göstergelerinden biri de Anadolu'nun birden çok yerinde bulunan Yunus Emre'ye ait olduğu söylenen kabirlerdir.

Fuad Köprülü Yunus'un en önemli ve tek eserinin, gazel ve ilahilerini içeren Divanı olduğunu ve bu divanın 1302 ve 1320 tarihlerinde taşbaskısı olarak yayımlandığını belirtir³⁷. Ayrıca Yunus'un şiiirlerindeki geniş ve serbest tasavvuf felsefesi nedeniyle Bektaşileri etkilediği, Kızılbaş Türkmenler tarafından da önemsendiğini dile getirilir³⁸.

Yunus Emre'nin divanında zikrettiği silsilede adı geçen Barak Baba ve Sarı Saltuk gibi Melâmî şahsiyetler ile şiiirlerinde kullandığı dile bakarak onun melâmî meşreb olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır³⁹.

Yunus şiiirleriyle sadece geniş halk kitlelerini değil elit bir mutasavvıf tabakayı da etkilemiştir. Bunlar içerisinde; Hacı Bayram-ı Veli'nin damadı İznikli Eşrefoğlu Rûmî(ö.874/1469), Halvetî şeyhlerinden Ümmî Sinan (ö.958/1551), Melâmiyye-i Bayramiyye'den Ahmed Sârbân (ö.952/1545), Eroğlu Nûrî Efendi, İdris Muhtefî (ö.1024/1615), Seyyid Seyfullah Halvetî (ö.1010/1601), Nakşî

Akkirmanî (ö.1062/1651), Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö.1066/1655), Su'ullah Gaybî (ö.1072/1662) en çok bilinenlerdir⁴⁰.

Yunus'un hem tasavvufi neşeli İslam tebliği hem de herkesi kucaklayan sevgi dünyasının etkisi modern çağda da Anadolu'da yaşayan yaşlı-genç veya çocuk her kesim üzerinde devam etmiş hâlâ da devam etmektedir.⁴¹

SEYYİD YAHYA ŞİRVANÎ

Şahsiyeti ve yetiştirdiği halifeleriyle Halvetî tarikatında yeni bir dönemi başlatan ve tarikatın İslâm dünyasında yayılmasını sağlayan Seyyid Cemaleddin Yahya b. Bahaeddin eş-Şirvanî, Şirvan'ın merkezi Şamahi'de doğdu⁴². Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 14. asrın sonlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir⁴³.

Soyu İmam Musa Kazım'a dayanan Şirvanî'nin babasının Şirvanşahlar 'ın hâkimiyetindeki bölgede Nakibu'l-Eşraf olarak görev yaptığından bahsedilir⁴⁴.

İlk eğitimini Şamahi'de ailesinin yanında aldıktan sonra Şeyh Şemseddin Ahsiki, Mevlânâ Hafızuddin el-Gerderî, Mevlânâ Taceddin ve Mevlânâ Kutbeddin es-Serabî gibi âlimlerden fıkıh, hadis, tefsir, akaid, kelam, mantık, felsefe gibi ilimlerin yanında Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Genç yaşta tasavvufa meyleden Şirvanî Şeyh Sadreddin'in yanında tasavvufi eğitim görmüş ve onun vefatından sonra da yerine postnişin olarak kırk yıl Bakü'de irşad faaliyetlerini yürütmüştür⁴⁵.

Yahya Şirvanî, temeli Kerimüdin Ahi Muhammed b. Nûr el-Halvetî (ölm.751/1350) tarafından atılan ve Sirâcuddin Ömer el-Halvetî (ölm. 800/1397) tarafından kurulan⁴⁶ Halvetiliğin *Pîr-i Sâni'si* olarak kabul edilir. Bunun dışında kendisine "Pîr-i a'zâm ve serdefter-i Halvetiyan" gibi lakaplar da verilmiştir⁴⁷.

Şirvanî'nin Azerbaycan'da yoğunlaşan irşad faaliyetleri Anadolu'dan da tasavvufi eğitim almak isteyen çok sayıda şahsiyeti Bakü'ye çekmiştir. Onun yetiştirdiği şahsiyetlerden Dede Ömer Rûşenî (ölm. 892/1486), Alaudin Pîr (ölm. 867/1462), Şükrullah el-Ensarî (ölm. 868/1463), Habib Karamanî (ölm. 902/1496) ve

Mehmed Bahaeddin Erzincanî (ö. 869/1464),⁴⁸ Yusuf Ziyaeddin Müskürî, Seyyid Ahmed Sünnetî, Baba Kutub, Pîrzâde Fethullah ve Pîrzâde Nasrullah⁴⁹ en çok tanınan halifeleridir.

Şirvanî müritlerinin tasavvufî eğitimi yanında Halvetî tarikatının âdâp ve erkânı, prensipleri ve felsefesini yazdığı eserlerle ortaya koymuştur. Nesir tarzında kaleme aldığı eserleri Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazarken, manzum olanları sadece Farsça olarak telif etmiştir. Tespit edilebilen on dokuz eseri arasında en çok bilinenleri *Vird-i Settâr* ve *Şifâü'l-Esrâr* adlı eserleridir⁵⁰.

Halvetî şeyhleri olarak Anadolu'da ilk tekke faaliyetlerinin Pîr İlyas Amasî (ölm.837/1433) ve Ahî Yusuf Halvetî tarafından başlatıldığı ifade edilir⁵¹. Bununla beraber en yaygın ve etkin faaliyetlerin Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifelerinin hilâfet izni alarak Anadolu'da görevlendirilmeleriyle başladığını biliyoruz. İslâm dünyasının en yaygın tarikatları arasında yer alan Halvetiyyenin özellikle 15. ve 16. asırlarda Anadolu ve Rumeli'de açılan tekkeler yoluyla faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları bilinmektedir.

Pîrzâde Fethullah Bakû'de babası Seyyid Yahya'nın vefatından sonra posta oturmuş fakat bir yıl sonra vefat etmiştir. Pîrzâde Nasrullah ise Kırım'da kendisine tahsis edilen tekkede Halvetiliği yaymış ve 17. asra kadar da evladları tarafından tarikat neşri devam ettirilmiştir. Diğer taraftan aslen Aydın'lı olan ve şeyhinden ayrılmak istemediği için Bakû ve çevresinde irşad faaliyetlerini yürüten Dede Ömer Rüşenî daha çok Karabağ, Berde, Gence, Erdebil ve Tebriz'i dolaşarak⁵² Halvetiliği yaymak suretiyle adeta Anadolu'ya açılan kapılarda tarikatın yayılmasını sağlamıştır.

Anadolu'nun birçok yerinde irşad faaliyeti yürüten Şeyh Alaaddin Halvetî, İstanbul ve Edirne'den sonra Tire'ye oradan da Karaman'a gitmiştir. Bilahare Larende'ye yerleşen Şeyh Alaaddin vefatına kadar orada Halvetiliği neşre devam etmiştir. Şirvanî'nin halifelerinden Habib Karamânî ise önce Karaman ve Aydın bölgelerinde bir müddet hizmet ettikten sonra İskilip'te irşad faaliyetlerine devam etmiş bilahare Amasya'ya yerleşerek vefatına kadar Halvetî şeyhi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Erzincan ve çevresinde Halvetiliği yayan kişi ise Şirvanî'nin halifelerinden Mehmed

Bahaeddin Erzincanî'dir. Onun gayretleriyle sadece Erzincan'da değil Uşak ve Manisa'da da tarikatın yayılması sağlanmıştır. Seyit Ahmed Sünneti ise Kastamonu bölgesinde Halvetiliği yayan şahsiyettir. Kstamonu'da yaptırdığı mescitte irşad faaliyetlerini yürütmüştür⁵³.

Şirvanî'nin yukarıda bahsettiğimiz halifeleri ve onların yetiştirdiği halifeler yoluyla başta Anadolu olmak üzere Rumeli'de, Kırım bölgesinde, Orta doğu ve kuzey Afrika'da Halvetilik yayılmıştır⁵⁴. Özellikle Anadolu'da Türkler arasında sağlam bir zemine oturtulan İslam kültürü ve tasavvufi neşe, Halvetî mensuplarınca başarıyla devam ettirilmiştir.

Seyyid Yahya Şirvanî 868/1463 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir. Şirvanî'nin kabri Bakü merkezde bulunan Şirvanşahlar Sarayı'nın içindeki türbesinde bulunmaktadır.

ANADOLU'NUN İRŞADINDA KATKISI OLAN KÜRT MUTASAVVIFLAR

MELAYE CİZİRÎ

Adı Ahmed b. Muhammed el-Bûtî el-Cezerî'dir.⁵⁵ Kürtler arasında Melayê Cizîrî olarak bilinen Molla Ahmed, 16. asrın ikinci yarısı ile 17. asrın ilk yarısında Cizre beylerinden III. Şeref Han (ölm.1027/1618) döneminde Cizre'de yaşamıştır⁵⁶. Doğum tarihi hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber, 975/1567'de Cizre'de doğduğu görüşü⁵⁷ ağır basmaktadır.

Melaye Cizîrî, küçük yaşta Kur'an-ı Kerim öğrendikten sonra ilim tahsili için önce Cizre'deki medreselerde ders okumuştur. Bilahare Cizre'den ayrılarak Hakkâri, Diyarbakır ve İmadiye bölgelerindeki medreseleri dolaşmıştır. Cizîrî'nin Molla Taha adındaki hocasından ilim icazeti aldığında otuz iki yaşında olduğundan bahsedilir⁵⁸.

İyi bir medrese eğitimi alan Cizîrî anadili Kürtçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Türkçe'yi de iyi öğrenmiştir. Melaye Cizîrî'nin bilinen eseri 114 şiirden meydana gelen mürettep divanıdır⁵⁹.

Farklı dillere çevrilen ve çok sayıda şerhi bulunan⁶⁰ bu *divan*, Cezerî'nin iyi bir tasavvufî eğitim aldığını göstermektedir. Halk arasında Cizre'nin şeyhi anlamında *Şêxê Cizîrê* lakabı ile tanınan ve divanında kullandığı dil ve üslubundan dolayı *Reisuş-Şuarâ* olarak nitelenen⁶¹ Cizîrî, Kürt şairlerinin pîri ve Kürt tasavvuf edebiyatının öncü siması olarak kabul görmüştür⁶².

Melaye Cizîrî'nin iyi bir tasavvufî eğitim aldığı bilinmekle beraber seyr ü sülûkünü kimin yanında tamamladığı hususunda elimizde bilgi bulunmamaktadır. Onunla ilgili anlatılan menkıbelerden yola çıkarak o dönem Diyarbakır'da büyük bir tekkesi bulunan ve Diyarbakır'dan Tebriz'e, Van'dan Musul'a kadar geniş bir bölgede nüfuzu hissedilen⁶³ ve bu sebeple de IV. Murat tarafından Bağdat seferi dönüşü idam edilen⁶⁴ Nakşebendî tarikatı şeyhlerinden Mahmud Urmevî'ye (ölm.1048/1638) intisap ettiğini ve *Azizan Tekkesi*'nde tasavvufî eğitimini tamamladığını tahmin ediyoruz.

Cizîrî, aldığı tasavvufî eğitim sonrası gönül dünyasında meydana gelen halleri ustaca şiire dökmüş ve başta Anadolu'da yaşayan Kürtler olmak üzere, Irak, İran, Suriye ve Azerbaycan bölgelerinde yaşayan Kürtleri etkilemeyi başarmıştır. Onun divanında bulunan şiirler asırlarca Kürtlerin eğitim gördüğü medreselerde okunup ezberlenmiştir. Köy divanlarındaki sohbetlerin başlıca teması Cizîrî'nin kasideleri olmuş ve kasidehanlar tarafından okunan gazeller büyük bir zevkle dinlenmiştir. Anadolu'da yaşayan şehirli ve yarı göçebe Kürtlerin bilinçaltına Allah ve peygamber sevgisi ile İslam'ın temel prensiplerini yerleştirme konusunda onun kasidelerinin büyük katkısı olmuştur.

Kürtlerin Anadolu'dan İran-Irak sınır boyunca uzanan hatta kadar yarı göçebe hayat süren ve çoğu zaman örgün bir eğitim imkânı bulamayan aşiretlerinin İslamı öğrenmelerinde sözlü edebiyatın katkısı inkâr edilemez. Bu sözlü edebiyat içerisinde de Melaye Cizîrî'nin kasideleri önemli yer tutmaktadır. 17. asırdan itibaren çoğunluğu medrese eğitilmiş kişilerden oluşan *Cizîrî divanı* hafızlarının varlığı onun Kürtler arasındaki yerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Melayê Cizîrî'nin tekkesi, tasavvufî faaliyetleri ve halifeleri hakkında elimizde bilgi bulunmamakla beraber, sadece *divanı* ile yaklaşık dört asırdan beri Kürtler arasında yazılı bir irşad faaliyetini yürüttüğü ve tesirinin artarak devam ettiğini belirtmek gerekir.

AHMED-İ HÂNÎ

Kürt tasavvuf edebiyatının adından en çok bahsedilen âlim, mutasavvıf ve şairidir. Tam adı Ahmed b. İlyas b. Molla İyaz b. Emîr Rüstem b. Şeyh Abdirrahman b. Emîr Abdirrezzâk b. Emîr Süleyman b. Mîr Hasan el-Hânî'dir⁶⁵.

1061/1651 tarihinde Beyazıt Sancağı'nda⁶⁶ dünyaya geldi⁶⁷. Ailesinin Hakkari'li Hânî aşiretinden olduğu ve 16. yüzyılda önce günümüzde Van'a bağlı Hoşab (Güzelsu) beldesine bilahare Beyazıt Sancağı'na göç ettiklerinden bahsedilir⁶⁸. Ahmed-i Hânî, ailesinde başlayan tahsil hayatını Beyazıt Sancağı'ndaki *Gulgunê İlim Medresesi*'nde devam ettirmiştir. Daha sonra o dönemdeki tahsil geleneğine uyarak farklı âlimlerden ders almak amacıyla önce Doğu Anadolu'daki ilim ve kültür merkezlerinden Ahlat, Bitlis, Urfa ve Cizre'deki medreselerde okumuş bilahare İslam dünyasının önemli ilim ve kültür merkezlerinden Bağdat, Mısır ve İstanbul'a seyahat ederek nihayetinde hac vazifesini ifa için Hicaz'a gitmiştir⁶⁹.

Hânî'nin eserlerinden onun fikhî mezhebinin Şafîî, itikaden Eş'arî olduğu anlaşılmaktadır. Tarikat olarak Nakşbendî olduğu bilinmekle beraber tasavvufî eğitimini ne zaman ve kimden aldığı hususu aydınlatılamamıştır⁷⁰.

Onun Nakşbendiliğine delil olarak getirilen beyitlerden biri şöyledir⁷¹:

Me di neqşek ji neqşê Neqşibendan

Vebû qeydê di min yek jî zendan

Bir nakış gördük Nakşibendilerin nakışlarından

Kollarımın bağları çözüldü birbirinin ardından

Hânî'nin İslam dünyasının önemli ilim kültür merkezlerinde gördüğü medrese eğitiminin onda farklı bir ufuk açtığı

görülmektedir. Çünkü çağdaşı âlim ve mutasavvıflardan farklı olarak yaşadığı toplumun sorunlarını tahlil etme ve çözüm arama konusunda bir gayret içine girdiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Ana dili Kürtçenin yanında Arapça, Farsça, Türkçe'yi iyi kullanan Hânî'nin yaşadığı dönemdeki ilmî ve edebî teâmülün dışına çıkarak Arapça ve Farsça yerine eserlerinde Kürtçe'yi kullanması önemlidir. O selefi olan Melaye Cizîrî'nin yolundan giderek Kürtlerin İslâm'ı tasavvufî bir neşe ile öğrenmelerinin yolunu açmıştır. Hânî bu yönüyle Türkistan'daki Türk kabileleri arasında irşad faaliyetlerini yürüten ve İslâm kültürünü yazdığı Türkçe hikmetlerle yaymaya çalışan Hoca Ahmed Yesevî'nin yolundan gitmiştir. Çünkü Hânî'nin manzum eserleri, çoğunlukla yaz ve kış sınır boylarında göç ederek hayatını sürdüren Kürt aşiretlerinin sözlü kültürü devam ettiren ve çoğunluğu medrese eğitiminden mahrum bireylerine İslâm'ın temel prensiplerinin öğretilmesinde önemli rol oynamıştır. Şehirlerde bulunan medreselerde de başlıca kitaplar arasında yer almaya başlayan *Nûbehara Biçûkan* adlı eseri Kürtçe konuşan çocuklar için İslamî ilimlerin kelime ve kavramlarına bir giriş ve alıştırma özelliği taşımaktadır. Onun *Mem u Zin* adlı eseri ise Kürtler için uzun kış gecelerinde dinî ve edebî sohbetlerin başlıca kaynağı olmuştur.

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDADÎ

19. asrın en etkin Nakşbendî şeyhlerinden olan Mevlânâ Hâlid, Irak'ın Süleymaniye (Şehrezûr) şehrine bağlı Karadağ kasabasında 1193/1779 tarihinde dünyaya geldi. Nesebi baba tarafından Hz. Osman'a anne tarafından da Hz. Ali'ye dayanan Mevlânâ Hâlid, Süleymaniye ve çevresinde etkin olan Caf aşiretine mensuptur⁷².

İlk eğitimini ailesinde aldıktan sonra önce Karadağ'da bulunan medreselerde eğitim görmüş bilahare İran sınırına yakın Gülanber (Halepçe), Hurmal, Biyare medreselerinde ders okumuştur. Oradan Köysancak ve Harîr bölgelerindeki medreselere uğrayan Mevlânâ Hâlid, Süleymaniye merkezde bulunan Abdurrahman Paşa Medresesinde bir müddet ders gördükten sonra Bağdat'a giderek ilim tahsiline devam etmiştir. Nihayet İran'ın Senendec bölgesinde

bulunan Muhammed Kasım Senendecî'ye ait medresede eğitimini tamamlayıp Senendecî'den ilim icazetini almıştır⁷³.

Mevlânâ Hâlid'in hocaları içinde Ömer b. Abdillatif el-Karadâgî, Abdullah el-Hırpânî, Molla Celalüddin el-Hurmâlî, Molla İbrahim el-Biyârî, Molla Muhammed Salih et-Teremârî, Molla Muhammed el-Bâlekî, Molla Abdurrahim ez-Ziyârî, Abdülkerim el-Berzencî, Abdurrahim el-Berzencî, Sibğatullah Haydarî el-Mavrânî, Muhammed Kasım es-Senendecî, Abdurrahman el-Celî, Molla Mahmud el-Ğazaî, Muhammed el-Küzberî, Mustafa el-Kürdî ed-Dimaşkî, Mevlânâ Abdulaziz ed-Dihlevî gibi dönemin tanınmış âlim ve mutasavvıfları bulunmaktadır⁷⁴.

Süleymaniye'de yedi yıl müderrislik görevini yürüten Mevlânâ Hâlid'in tasavvufa yöneldiği ve mürşid-i kâmil bulma ümidiyle gittiği Hicaz yolculuğunda çok sayıda âlim ve mutasavvıfla görüşmesine rağmen aradığını bulamadan geri döndüğü bilinmektedir. 1224/1809'da Süleymaniye'ye gelen Müceddidî şeyhlerinden Muhammed Derviş olarak tanınan Mirza Rahimullah Azimâbâdî'nin teşvikiyle Hindistan'a giden Mevlânâ Hâlid orada Nakşbendî-Müceddidî şeyhi Abdullah Dihlevî'nin yanında tasavvufi eğitimini tamamlamış ve 1226/1811'de memleketine Müceddidî şeyhi olarak geri dönmüştür⁷⁵.

Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniye'de başlattığı irşad faaliyetleri ilk olarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Kuzey Irak ve Kuzeybatı İran'da etkili olmuş bilahare Bağdat ve Şam'a gitmesiyle beraber tüm Osmanlı topraklarında yayılma imkânı bulmuştur.

Mevlânâ Hâlid'in Müslümanları Ehl-i Sünnet düşüncesi etrafında bir araya getirmek ve siyaseten birlikteliklerini sağlamak üzere kurduğu ve Hâlidîlik adını alan hareketin Irak-İran sınırında Kürt kimliğiyle özdeşleşmesi bu hareketin Ortadoğu'da farklı birçok kimliğe hitabına engel teşkil etmemiştir. Mevlânâ Hâlid yetiştirdiği çok sayıda halifesi yoluyla İslam dünyasında ilim ve tasavvuf alanında yeniden bir ihya heyecanı oluşmasını sağlamış, açılan yüzlerce tekke-medreseler İslamî ilimlerin tasavvufi bir renk ile yeniden yaygınlaştırılmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Mevlânâ Hâlid daha önce Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifeleri yoluyla Azerbaycandan Anadolu'ya ve tüm Ortadoğu'ya yayılan tasavvufî etkinliklerin bir benzerini Irak'ta başlatarak denemiştir. Fakat Hâlidîliğin irşad faaliyetlerinin yanında İslâm'ın toplumun her kesimi tarafından sahiplenilmesi ve bu konuda ellerinde yetki bulunan yöneticilerin uyarılması şeklinde üstlendikleri misyon onları farklı kılan önemli bir hususiyettir.

Hâlidî şeyhlerinin Anadolu'da üstlendikleri misyon ise tasavvufî etkinliklerle beraber toplumda İslâm kültürünün ilim ve sanatının yaygınlaştırılması ve Müslümanların birliğini temsil eden halife-nin başında bulunduğu Osmanlı devletinin desteklenmesi şeklinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında daha önce Türk veya Kürt mutasavvıfların İslâm'ın Anadolu'da yaygınlaşması için gösterdikleri çaba ve yürüttükleri irşad faaliyetleri, 19. ve 20. asırlarda Hâlidî şeyhlerinde Anadolu'da kökleşmiş olan İslâm'ın korunması ve güçlendirilmesi yönelik faaliyetler olarak ortaya konmuştur.

DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyasına Müslümanların gelişi miladi 7. asırda gerçekleşmiştir. Fakat İslâm'ın Anadolu topraklarında gelişip yayılması 11. asırdan itibaren Türklerin bu bölgeye akın etmeleriyle başlamıştır.

Müslüman Türk boylarının Anadolu'ya yerleşmeleri Anadolu'ya çok da uzak olmayan bölgelerde yaşayan ve çoğunluğu Kürtlerden müteşekkil Müslümanların elini güçlendirmiştir. Anadolu'da Bizansın etkisinin azalması ve Müslümanların güçlenmesi Kürtleri Anadolu'da İslâm'ın yayılması hususunda daha aktif hale getirmiştir.

Türkmen kabilelerinin Anadolu'da yerleşmeye başlamasıyla beraber Türk dervişleri de Anadolu'daki bazı stratejik noktalara tekkeler açarak irşad faaliyetlerine hız vermişlerdir. Yesevî dervişlerinin Ahmed Yesevî'nin tasavvufî düşüncelerini ve Türkçe kaleme aldığı Hikmetlerini Anadolu'ya taşıdıkları aynı dönemde Şeyhülislam Hakkari'nin Irak'ın İmadiye bölgesinde, Adî b. Müsafır'ın de Hakkari bölgesinde açtıkları tekkeler Musul ve İmadiye'den Doğu Anadolu'ya kadar Kürtler arasında tasavvuf

kültürünün yayılmasında etkili olmuştur. Özellikle Hakkari ve Musul'da yoğun bir nüfusa sahip Yezîdî Kürtlerinin İslâmı kabul etmesinde ve Haçlı ordusuna karşı cihada katılmalarında Adî b. Müsafîr'in rolü büyüktür.

Sonraki dönemlerde Yunus Emre'nin Anadolu'nun sınırlarını aşan sözleri halk arasında sevgi ve hoşgörüye dayalı bir İslâm ahlakının yerleşmesine yardımcı olmuştur. Türkçe konuşan halkın anlayıp istifade ettiği bu şiirler bestelenerek dilden dile dolaşmıştır. Kürtçe konuşan bölgelerde ise Ali Harîrî, Malayê Cizîrî ve Fekiyê Teyran adlı mutasavvîf şairlerin Kürtçe kasideleri halkın beğenisini kazanmıştır. Bir kısmı bestelenen bu şiirler köy divanlarında kasîdehan veya kasîdebêj adı verilen kişilerce ilahi olarak söylenmişlerdir.

Seyyid Yahya Şirvanî ve halifeleri tarafından 16. asırdan itibaren Azerbaycan'dan Anadolu ve Rumeli'ye kadar Türkler arasında yayılan Halvetilik, Anadolu'daki İslâm kültürünü ve Ehl-i sünnet düşüncesini desteklerken bir taraftan da sanat ve musikinin de yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bunu tamamlarcasına 19. asırda ortaya çıkan ve Mevlânâ Hâlid'in kurucusu olduğu Hâlidîlik, Irak ve Anadolu'daki Kürtler arasında ciddi bir yayılma göstermiştir. Bir taraftan toplumda yozlaşan İslâmî düşüncenin yeniden Kur'an ve Sünnet çizgisine çekilmesi, diğer taraftan İslâmî ilimlerin yeniden yaygınlaştırılması için açılan medreselerde ilim ve tasavvufun birlikte verilmesi Müslümanlar arasında önemli bir hareketlilik ve heyecan meydana getirmiştir. Mevlânâ Hâlid başta Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yoğunlaşan faaliyetlerle İslâmî bilinç ve Müslümanların birlikteliğini güçlendirmiş bilahare Kürtlerin de bulunduğu çok daha geniş bir yelpazede İslâm ümmetine hizmette bulunmuştur.

Anadolu, başta Türkler ve Kürtler olmak üzere burada yaşayan Müslüman toplulukların İslâm'ın yayılması için gayret gösterdikleri ve kader birliği yaptıkları bir coğrafyadır. Türk ve Kürt mutasavvıfların yazdıkları eserler ve açtıkları tekkelerde yapılan sohbetler, Türkçe ve Kürtçe gibi iki farklı dilde olsa da, İslâm'ı yaşama arzusu ve duygulardaki birliktelik Anadolu'da İslâm'ın kökleşmesine ve İslâm kardeşliğinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Mehmet; "Yunus Emre ve Toplumsal Bütünleşme Ya da Birr'de Bütünleşen İnsanlar", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010.
- Akkuş, Mehmet; "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi", *Vefatının 10. Yılında Mehmed Zabid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu 10-11 Kasım 1991*, (haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul, 1991.
- Altunan, Sema; "XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Yunus Emre'nin Birleştirici Misyonu", *X. Uluslar arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, (haz. Erdoğan Boz), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011.
- Âmedî, Sadık Bahaeddin; *Hozamvânêt Kurd/Şu'arâ'u'l-Kurd*, Matbaatu Matma'i'l-ilmîyyi'l-Irakî, Bağdat, 1980.
- AZZÂVÎ, Şebrezûr- es-Süleymaniye
- EL-BAĞDÂDÎ, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadîkatü'n-nediyye fi âdâbbi't-tarîkatî'n-Nakşendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310.
- Bayram, Mikâil; "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Rolü", *Ahmed-i Yesevi Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, (Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Bice, Hayati; *İşaret Taşları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- BİSÂRÂNÎ, HAMİD KATİB, *Riyâzü'l-müşâkin fi menâkıb-i Mevlânâ Hâlid Ziyâiddîn*, Yazma nüsha, Erbil, 1316.
- Bruinessen, Martin Van, "The Naqshbandi Order in 17th Century Kurdistan" [XVII. Asırda Kürdistan'ın Merkezinde Nakşendi Tarikatı], (Naqshbandis içinde), İstanbul, 1990.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.
- EL-CEZERÎ, Molla Abdusselam; *Şerhu Divânî's-Şeyh el-Cezeri*, (Düzenleme ve Yorum: Tahsin İbrahim Duskî) Sipîrez Yayınları, Duhok, 2004.

- ed-Dûskî, Enes Muhammed Şerîf; *Etbâ'u's-şeyh Adî b. Müsafîr el-Hekkârî*, Matbaatu Hâvâr, Duhok, 2006.
- ed-Dûskî, Teshin İbrahim; *Cevâbiru'l-me'ânî fî şerhi dîvan-ı Ahmed el-Hânî*, Dâru Sipîrêz, Erbil, 2005.
- Efe, Erdal- İsmet Adem; "Yunus Emre'nin Sanatkar Kimliğini Şekillendiren Devrin Sosyo-Kültürel Analizi", *X. Uluslar arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, (haz. Erdoğan Boz), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011.
- Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gürsoy, Belkıs Altunış; "Türk Romanında Yunus Emre", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman, 2010.
- Hamidullah, Muhammed; *el-Mecmu'atu'l-vesâiki's-siyasiyye*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1985.
- el-Hânî, Abdülmecid; *el-Hadâiku'l-verdiyye fî Hakâiki Ecillâi'n-Nakşendiyye*, Matbaatu Ârâs, Erbil, 2009.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdilâh, *el-Behçetüs-seniyye fî âdâbi't-tarikati'-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşendiyye*, Ahmed Halebî Matbaası, 1303.
- Harîrîzâde, M. Kemaleddin; *Tibyânü vesâili'l-hakâyık fî beyân-ı selâsili't-tarâik I-III*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, no: 430, I, vr. 343b.
- Haydarî, İbrahim Fasîh; *el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul, 1292.
- Kavak, Abdulcebbâr; *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneginin Tarihi Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- ; "Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında el-İkdu'l-cevherî fî şerhi Divani's-Şeyhi'l-Cezerî Adlı Eser", *Bingöl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1.

- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (sad. Orhan F. Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- _____; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Küçükbaşçı, Mustafa S.; "Yunus Emre'nin Yaşadığı Çağda İlmi ve Kültürel Hayat", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman, 2010.
- Kühhâle, Ömer Rıza; *Mu'cemül-müellifin Terâcumu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Dâru ihyâit-turâsî'l-Arabî, Beyrut, t.s.
- Kurdo, Qanate; *Tarixe Edebyeta Kurdî*, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1992.
- Küçükkaya, M. Askeri; *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf(18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Müderriş, Abdülkerim; *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.
- _____; *'Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.
- en-Necdi, Osman b. Sind; *Asfa'l-mevârid min silsâli abvâli'l-imam Hâlid*, el-Matbaatü'l-'ilmiyye, Mısır, 1310.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- _____; *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- _____; *Türk Sûfiligine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özervarlı, M.Sait; "Molla Cezeri", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.
- Özköse, Kadir; *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Ensar Yayıncılık, Konya, 2008.
- Pakalın, Mehmed Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

- PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDÎ, *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999.
- Rıhtım, Mehmet; *Seyid Yehya Bakuvi Heyatı, Yaradıcılığı ve Mektebi*, Elm ve Tehsil, Bakı, 2013.
- Sağniç, Feqî Huseyn; *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 1992.
- es-Selefi, ed-Duski, Hamdi Abdülmecid, Tehsin İbrahim, *İkdu'l-cumân fi terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan I-III*, Dâru'l-asâle ve't-turâs, B.A.E, 2008.
- _____; *Mu'cemuş-Şu'arâi'l-Kurd*, Sipîrez Yayınları, Duhok, 2008.
- Suveyrikî, Muhammed Ali; *Mu'cemu a'lâmî'l-Kurd fi't-Tarihi'l-İslami ve'l-Asrî'l-Hadîs*, Bingey Jîn, Süleymaniye, 2005.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye, Dersaadet, İstanbul t.s., s. 37.
- Türer, Osman; "Yunus'u Yetiştiren Kültürel Ortam: XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf Kültürü", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman, 2010.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî I-II*, Dâru Sadır, Beyrut 1992.
- Yıldırım, Kadri; *Nûbehara Biçûkan Ahmedê Xanî Külliyyatı*, Avesta Yayınları, İstanbul 2008.
- Vicdânî, Mustafa Sadık; *Tomar-ı Turuk-ı Âliyye*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1341.
- HOCA AHMED YESEVÎ, *Divan-ı Hikmet*, (haz. Hayati Bice), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Yılmaz, Necdet; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Yunus Emre Divanı, (haz. Selim Yağmur), Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

Mehmed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, Matbaatu Şevan, Süleymaniye, 2005.

ez-Zivingî, Molla Ahmed; *el-İkdu'l-Cevherî fi Şerh-I Divaniş-Şeyhi'l-Cezerî*, Matbaatu Rafideyn, Kamışlı, 1958.

- 129 Dündar, *a.g.e.*, s. 404.
- 130 Hilav, *a.g.e.*, s. 399.
- 131 Hilav, *a.g.e.*, s. 395.
- 132 Karpat, *a.g.e.*, s. 693.
- 133 Aydoğan, *a.g.e.*, s. 54.
- 134 Kutlay, *a.g.e.*, s. 106-107.
- 135 Şapolyo, *a.g.e.*, s. 199.
- 136 Karpat, *a.g.e.*, s. 697-698.
- 137 Kutlay, *a.g.e.*, s. 106.
- 138 Kutlay, *a.g.e.*, s. 190-191.
- 139 Kutlay, *a.g.e.*, s. 109-110.

III. Anadolu'nun İrşadında Türk ve Kürt Mutasavvıfların Katkıları

Yrd. Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK

-
- 1 Muhammed Hamidullah, *Mecmu'atu'l-vesâiki's-siyasiyye li'l-'ahdi'n-Nebevi ve'l-hilâfeti'r-râşide*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1985, s. 99-163.
 - 2 Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 139.
 - 3 Mehmet Akkuş, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi", *Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu 10-11 Kasım 1991*, (Haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul 1991, s. 133; Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Ensar Yayıncılık, Konya 2008, s. 17.
 - 4 Bu fetihler için bkz. Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sadır, Beyrut 1992, II, s. 139-152.
 - 5 Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 290.
 - 6 Osman Türer, "Yunus'u Yetiştiren Kültürel Ortam: XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf Kültürü", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010, s. 53-59; Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, s. 29.

- 7 es-Selefi, ed-Duskî, Hamdî Abdülmecid, Tehsin İbrahim, *İkdu'l-cumân fi terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan I-III*, Dâru'l-asâle ve't-turâs, B.A.E 2008, I, 89-90.
- 8 Adî b. Müsafir ve bahse konu eseri için bkz. Enes Muhammed Şerîf ed-Dûskî, *Etbâ'uş-şeyh Adî b. Müsafir el-Hekkari*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2006, s. 88.
- 9 ed-Dûskî, Etbâ'uş-şeyh Adî b. Müsafir, s. 97.
- 10 Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 170-171.
- 11 Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 73.
- 12 M. Fuad Köprülü, Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi'de doğduğu şeklindeki yaygın kanaatin aksine Çin'in Doğu Türkistan bölgesinin Aksu Sancağına bağlı ve 176 km kuzeydoğusunda bulunan Sayram kasabasında doğduğunu belirtir. Bu kanaate varmasında Yesevî derişilerinden birinin telif ettiği *Cevâbirü'l-ebâr min emvâci'l-bihâr* adlı eserinde yer alan bilgilerle tarihî bazı kanıtların etkili olduğunu ifade eder. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (sad. Orhan F. Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 61.
- 13 Hayati Bice, *İşaret Taşları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 19.
- 14 Köprülü, *a.g.e.*, s. 64-65.
- 15 Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 70.
- 16 Köprülü, *a.g.e.*, s. 70.
- 17 Köprülü, *a.g.e.*, s. 115.
- 18 Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, s. 57.
- 19 Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, s. 77.
- 20 Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, (haz. Hayati Bice), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 63.
- 21 Yesevî, *a.g.e.*, s. 237.
- 22 Yesevî, *a.g.e.*, s. 399.
- 23 Mikâil Bayram, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Rolü", *Ahmed-i Yesevî*

Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, (Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 534-535.

- 24 Köprülü, *a.g.e.*, s. 117.
- 25 Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, s. 31.
- 26 Evliyâ Çelebi'nin tespit ettiği bu şahsiyetler için bkz. M. Askeri Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, İstanbul 2011, s. 133-138.
- 27 Köprülü, *a.g.e.*, s. 46.
- 28 Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 43.
- 29 Köprülü, *a.g.e.*, s. 355.
- 30 Yunus Emre'nin hem doğum tarihi hem de doğum yeri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat onun şiirleri ile ele geçen belgelerden yola çıkarak doğum tarihinin 648/1240, doğum yerinin ise Bolu Sancağının Sakarya Nehri sahili yahut Sivrihisar'ın Sarıköy Köyü olduğu belirtilir. Bu konudaki farklı görüşler için bk. Köprülü, *a.g.e.*, s. 261-265; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 192-193.
- 31 Köprülü, *a.g.e.*, s. 265; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 192.
- 32 Taşköprüzâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Dersaadet, İstanbul t.s., s. 37.
- 33 Osman Türer, s. 54; Mustafa S. Küçükaşçı, "Yunus Emre'nin Yaşadığı Çağda İlmi ve Kültürel Hayat", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010, s. 39; Adem Efe, İsmet Erdal, "Yunus Emre'nin Sanatkar Kimliğini Şekillendiren Devrin Sosyo-Kültürel Analizi", *X. Uluslar arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, (haz. Erdoğan Boz), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 295-296.
- 34 Mehmet Akgül, "Yunus Emre ve Toplumsal Bütünleşme Ya da Birr'de Bütünleşen İnsanlar", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010, s. 400-401.
- 35 Köprülü, *a.g.e.*, s. 285.

- 36 *Yunus Emre Divanı*, (haz. Selim Yağmur), Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 19.
- 37 Köprülü, *a.g.e.*, s. 287.
- 38 Köprülü, *a.g.e.*, s. 282-283.
- 39 Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, s. 118-121; *Yunus Emre Divanı*, s. 14-15; Turan Karataş, "Yunus Emreden Bugünün Şairine Şiir Dersleri", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010, s. 389-391.
- 40 Köprülü, *a.g.e.*, s. 344-348.
- 41 Sema Altunan, "XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Yunus Emre'nin Birleştirici Misyonu", *X. Uluslar arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, (haz. Erdoğan Boz), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 31; Belkıs Altunış Gürsoy, "Türk Romanında Yunus Emre", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Karaman 2010, s. 373-375.
- 42 Mustafa Sadık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliyye*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1341, III, 25.
- 43 Mehmet Rıhtım, *Seyid Yehya Bakıvi Heyatı, Yaradıcılığı ve Mektebi*, Elm ve Teshil, Bakı 2013, s. 26.
- 44 Rıhtım, *a.g.e.*, s. 27.
- 45 Rıhtım, *a.g.e.*, s. 30-34.
- 46 Harîrîzâde, M. Kemaleddin, *Tibyanü vesâilî'l-bakâyık fî beyân-ı selâsili't-tarâik I-III*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, no: 430, c. I, vr. 343b; Vîcdânî, c. 3, s. 19-20; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, I, 714; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 63.
- 47 Vîcdânî, *a.g.e.*, III, 25; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, (tıbbî basım), Ankara 2009, I, 197; Pakalın, I, 715; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2008, s. 389.
- 48 Vîcdânî, *a.g.e.*, III, 27.

- 49 Ruhtım, *a.g.e.*, s. 60-67.
- 50 Esrleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Ruhtım, *a.g.e.*, s. 68-74.
- 51 Taşköprüzâde, *eş-Şakaiku'n-nu'mâniyye*, s. 45-46; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 96.
- 52 Ruhtım, *a.g.e.*, s. 56.
- 53 Halvetiyye tarikatının özellikle Anadolu'da yayıldığı yerler ve Halvetî kolları hakkında daha geniş bilgi için bk. Vicdâni, *a.g.e.*, III, 41-117; Ruhtım, *a.g.e.*, s. 54-66.
- 54 Muslu, s. 64.
- 55 Hamdî Abdulmecid es-Selefi, Tahsin İbrahim ed- Duskî, *Mu'cemu's-Şu'arâi'l-Kurd*, Sipîrez Yayınları, Duhok 2008, s. 61.
- 56 M.Sait Özervarlı, "Molla Cezerî", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 241.
- 57 Mehmed Emin Zeki Bek, *Meşâbiru'l-Kurd ve Kurdistan*, Matbaatu Şevan, Süleymaniye 2005, II/415. Molla Abdusselam el-Cezerî, *Şerhu Divânî's-Şeyh el-Cezerî*, (Düzenleme ve Yorum: Tahsin İbrahim Duskî) Sipîrez Yayınları, Duhok 2004, s.11; Molla Ahmed ez-Zivingî, *el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-I Divânî's-Şeyhi'l-Cezerî*, Matbaatu Rafideyn, Kamışlı 1958, (giriş bölümü s.y.); es-Selefi, *a.g.e.*, s. 62-63.
- 58 Selefi, *a.g.e.*, s. 63.
- 59 Özervarlı, "Molla Cezerî", s. 241-242.
- 60 Melaye Cizîrî'nin divan'ının çeviri ve şerhleri için bk. Abdulcebbar Kavak, "Melaye Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında el-İkdu'l-cevherî fî şerhi Divani's-Şeyhi'l-Cezerî Adlı Eser", *Bingöl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, Bingöl 2013, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 56-61.
- 61 Qanate Kurdo, *Tarixa Edebyeta Kurdî*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s.92
- 62 Muhammed Ali Suveyrikî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd fi't-Tarihi'l-İslami ve'l-Asri'l-Hadis*, Bingey Jîn, Süleymaniye, 2005, s. 723.
- 63 Bruinessen, "The Naqshbandi Order in 17th Century Kurdistan" [XVII. Asırda Kürdistan'ın Merkezinde Nakşibendî Tarikatı], (Naqshbandis içinde), İstanbul 1990, s. 340-353; Necdet Yılmaz,

- Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 390.
- 64 Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999, II, s. 462.
- 65 es-Selefi, *a.g.e.*, s. 85.
- 66 Beyazıt Sancağı sonradan Doğubeyazıt adını almış olup günümüzde Ağrı ilinin büyük ilçeleri arasında yer almaktadır.
- 67 Hânî'nin Beyazıt değil, Hakkari'de dünyaya geldiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bkz. Sadık Bahaeddin Âmedî, *Hozamvânê Kurd/Şu'arâu'l-Kurd*, Matbaatu Matma'i'l-ilmîyyi'l-Irakî, Bağdat 1980, s. 309; Feqî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992, s. 394.
- 68 Teshin İbrahim ed-Dûskî, *Cevâhiru'l-me'ânî fî şerhi dîvan-ı Ahmed el-Hânî*, Dârû Sipîrêz, Erbil 2005, s. 15.
- 69 Âmedî, *a.g.e.*, s. 312-313.
- 70 ed-Dûskî, *Cevâhiru'l-me'ânî*, s. 30.
- 71 Kadri Yıldırım, *Nûbehara Biçûkan Ahmedê Xanî Külliyyatı*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20.
- 72 Osman b. Sind en-Necdî, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid, el-Matbaatü'l-ilmîyye*, Mısır, 1310, s. 23-27; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n-nediyye fî âdâbbi't-tarika-ti'n-Nakşendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmîyye, Mısır, 1310, s. 29-30; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî Hakâiki Ecillâi'n-Nakşendiyye*, Matbaatu Ârâs, Erbil, 2009, s. 303; İbrahim Fasîh Haydarî, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkıb-i Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul, 1292, s. 27; Ömer Rıza Kühhâle, *Mu'cemül-müellifin Terâcumu musannifi'l-kütüb-i-Arabiyye*, Dârû ihyâit-turâsi'l-Arabi, Beyrut, (ts.), I, 95; Müderris, *Yâd-ı Merdân, Çaphâne-i Ârâs*, Hevler, 2011, I, 9; Müderris, *Ulemâunâ fî hid-meti'l-ilmî ve'd-dîn*, Dârû'l-Hürriyye, Bağdat 1983, s. 185; Azzâvî, *Şehrezûr- es-Süleymaniye*, s. 275.
- 73 en-Necdî, *Asfa'l-mevârid*, s. 39; Muhammed el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n-nediyye*, s. 30-32; Bisârânî, Hamid Katib, *Riyâzül-müşâkin fî menâkıb-i Mevlânâ Hâlid Ziyâiddin*, Yazma nüsha, Erbil, 1316, s. 25; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behçeti's-seniyye fî*

âdâbi't-tarikati'-*'aliyyeti'l-Hâlidiyyeti'n-Nakşendiyye*, Ahmed Halebî Matbaası, 1303, s. 83; Müderris, *Ulemâunâ*, s. 185.

- 74 Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 42-52.
- 75 en-Necdî, *Asfa'l-mevârid*, s. 57-63; Muhammed el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n-nediyye*, s. 38-39; Bisârânî, s. 75; Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 26.

IV. Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Şahsiyet: Taceddin-i Kürd

Arş. Gör. Ruhat ALP

- 1 Feridun Emecen, Osmanlılaşmanın, Osmanlılar ile aynı dünyanın temsilcileri olan beyliklerin Osmanlı sistemine entegrasyonu şeklinde olduğunu belirtir. Ona göre, Orhan Bey döneminde Karesi Beyliği'nin Osmanlılara katılması ile ilk Osmanlılaşma başlamıştır. Bkz. "Tavaif-i Müluk'dan Osmanlılaşmaya", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (içinde), Kitabevi, İstanbul 2010, s.17-23. Ayrıca Osmanlı kimliğinin içerici ve hoşgörülü niteliğine bir örnek de Harmankaya tekfurı Köse Mihal'in Osmanlı'ya katılımı gösterilebilir. Bu konu hakkında bkz. Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, Cilt: I, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1987, s. 83
- 2 Millet sistemi hakkında bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 216-220.
- 3 İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.11-23
- 4 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1965, s.211-214; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 225-274; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 3-8.
- 5 Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nde Uc(Serhad)lar", *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 49-51; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 3.